

Г.А. Кошонько

СІМЕЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК АКТУАЛЬНА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті дається аналіз поняття соціалізації та короткий огляд розвитку проблеми в психології. Особлива увага звертається на сімейну соціалізацію як процес формування соціально компетентної особистості.

Ключові слова: соціалізація, сім'я, агенти соціалізації, соціально компетентна особистість.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві відзначається пильна увага до сім'ї з боку соціальних інститутів. Такий підвищений інтерес можна пояснити низкою тенденцій, серед яких погіршення демографічної ситуації в країні, збільшення кількості неповних сімей, зменшення виховного потенціалу сім'ї, зміна системи цінностей, ускладнення емоційного, духовного світу сучасної людини. Крім того, міняється й сам суб'єкт процесу соціалізації – дитина. Це обумовлює специфічне протікання сімейної соціалізації.

Проблематика даної теми заключається в появі нових деструктивних факторів (наркоманії, сексуальної революції, доступності алкоголю й ін.), які отримали особливе поширення в другій половині двадцятого століття й швидко поширилися в сучасному середовищі, що привело до збільшення кількості людей, які ведуть асоціальний і аморальний спосіб життя.

Актуальність даної теми, на наш погляд, полягає в тому, що саме в сім'ї відбувається біологічне й соціальне дозрівання особистості, формується світогляд, готовність до різної образної трудової й творчої діяльності.

Вивчення сімейної соціалізації стає особливо актуальною дослідницькою проблемою, що привертає увагу не тільки вчених, але й практичних працівників різного рівня – від політиків до вчителів і батьків.

Аналіз наукових праць. Серед сучасних українських і російських дослідників, які звертаються до визначення сутності соціалізації, окреслення особливості її перебігу в умовах сьогодення, варто згадати психологів, соціальних психологів, соціальних педагогів, педагогів.

Психологічний напрямок рішення даної проблеми представлений діагностикою сімейного виховання й батьківського відношення, практикою сімейного консультування, сімейною терапією й психотерапією. Критеріями соціалізації особистості дослідники визначають зміст сформованих у неї цінностей, картини світу, способу життя, соціальну ідентичність (групову, загальнолюдську), рівень незалежності, впевненості й самостійності, ініціативність і незакомплексованість, соціальну поведінку, яка схвалюється певним суспільством й організованим соціальним середовищем.

Висвітленню ролі сім'ї як середовища виховання і соціалізації зростаючої особистості присвятили свої праці багато вчених. Дослідники одностайні в тому, що належна реалізація сім'єю відповідних функцій можлива лише за умов усвідомлення батьками себе як агентів соціалізації, наявності в них широкого

рольового репертуару, який забезпечував би представлення дітям очікувань найближчого соціального оточення, добровільне відтворення ними соціальних відносин, формування необхідних ціннісних орієнтацій.

Проте вищезазначені дослідження не вичерпують усіх питань щодо проблеми сімейної соціалізації.

Метою написання даної роботи є спроба розглянути сім'ю як головного агента соціалізації, простежити еволюцію сімейної соціалізації, основні ознаки сімейної соціалізації і її характер.

Виклад основного матеріалу. Сім'я є першим і найважливішим інститутом соціалізації дитини. Саме в сім'ї діти навчаються взаємодіяти з суспільством, засвоюють певні соціальні ролі та цінності, в сімейному середовищі формуються особистість дитини та її самооцінка, відбувається становлення її власного «Я».

Емоційна насиченість і емоційно-позитивний характер міжособистісних відносин, тривалість і стабільність взаємодії з партнером, спільна діяльність і співробітництво з дорослим як зразком компетентності, соціальна підтримка й ініціювання до самостійної діяльності роблять сім'ю унікальною структурою, що забезпечує найбільш сприятливі умови для особистісного й інтелектуального розвитку дитини. Головними завданнями сім'ї є формування першої соціальної потреби дитини — потреби в соціальному контакті, базової довіри до світу і прихильності у дитинстві; формування предметної компетентності в ранньому віці й соціальної компетентності в дошкільному, співробітництво й підтримка в освоєнні системи наукових понять і здійсненні самостійної навчальної діяльності в молодшому шкільному віці; створення умов для розвитку автономії і самосвідомості в підлітковому і юнацькому віці.

Відзначена А. Реаном можливість одночасного існування соціалізації і як цілеспрямованого, і як нерегульованого процесу відноситься й до соціалізації в сім'ї. Соціально-психологічна реальність, соціально-психологічні явища виникають як відображення різних форм спілкування і взаємодії. Формування особистості відбувається за допомогою власного досвіду становлення і розвитку в безпосередніх соціальних контактах, у процесі яких людина зазнає впливу мікросередовища, а через нього – і макросередовища, його культури, соціальних норм і цінностей.

Соціалізація (англ. socialization; від лат. Socialis – суспільний) – процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і відносин. У процесі соціалізації людина здобуває переконання, суспільно схвалювані форми поведінки, необхідні їй для нормального життя в суспільстві.

Соціалізація припускає активну участь самої людини в освоєнні культури людських відносин, у формуванні певних соціальних норм, ролей і функцій, придбанні знань, умінь і навичок, необхідних для їхньої успішної реалізації.

У якості джерел соціалізації індивіда виступають: а) передача культури через сімейний і інші соціальні інститути; б) взаємний вплив людей у процесі спілкування й спільної діяльності; в) первинний досвід, пов'язаний з періодом раннього дитинства, з формуванням основних психічних функцій і

елементарних форм суспільної поведінки; г) процеси саморегуляції, що співвідносяться з поступовою заміною зовнішнього контролю індивідуальної поведінки на внутрішній самоконтроль.

У різних теоріях соціалізації підкреслюються й різні аспекти сімейної соціалізації, що, власне, і відрізняє одну теорію від іншої.

За Г. Тардом, основним процесом взаємодії свідомості окремої людини з існуючими віруваннями, переконаннями, розуміннями бажань і намірів, які породжені суспільством, є соціалізація. Учений зауважував, що головним механізмом соціалізації (входження людини у суспільство) є наслідування, що регулюється суспільством через систему освіти (навчання і виховання), сім'ю, громадську думку й інші соціальні інститути. Г. Тард у соціалізації вбачав не лише стабілізуючий суспільний механізм і можливості забезпечення розвитку суспільства. Завдання освіти і виховання полягає у створенні передумов та умов для розвитку творчості людини, яка виникає в її індивідуальній свідомості як процес взаємодії людей у суспільстві [5].

Предметом дослідження американського вченого І. Таллмена став механізм сімейної соціалізації в умовах нестабільного соціокультурного середовища. Вважаючи, що зміст, якість і результат соціалізації підлітка багато в чому визначаються умовами общини, у якій проживає його сім'я, учений поклав в основу своєї теорії таке положення: «Чим краще людина навчається вирішувати проблеми у власному оточенні, будучи підлітком, тим краще вона здатна пережити стрімкі зміни, непередбачуваність світу, коли стає дорослою» [3].

Проблеми адаптивної соціалізації людини аналізує в еволюційному контексті американський соціальний психолог Е. Еріксон, автор еволюційної теорії соціалізації [7]. На його думку, індивіду в дитинстві та дорослому віці доводиться долати складні, іноді критичні ситуації, що закономірно виникають на його життєвому шляху і мають специфічний характер на кожній стадії. Долаючи ці ситуації успішно, індивід на певній стадії набуває нового соціального досвіду і переходить до чергової стадії. Якщо йому не вдалося розв'язати головну проблему, це негативно впливає на подальші стадії та соціалізацію в цілому.

Австрійський лікар-психіатр і психолог З. Фрейд, автор теорії психоаналізу, у своїх працях [6] основну увагу фокусував на інстинктивних потягах і на ролі несвідомого. У психоаналізі сімейні ситуації типологізуються за взаєминами матері – сина, батька – доньки. Серед потреб виділяється лібідо (статевий потяг). Споконвічна соціокультурна конфліктність ролей батьків і дітей виявляється у самих ранніх дитячих роках. І якщо вона не знаходить свого вирішення в сім'ї, то активізує потяг дорослого все його подальше життя.

У когнітивних теоріях, що акцентують раціональність людської поведінки, роль сім'ї виявляється в моральному розвитку дитини. Наприклад, теорія переходу від егоцентризму до релятивізму Ж. Піаже розглядає егоцентризм як когнітивну незрілість, як віру в те, що й інші визначають ситуації й події точно так само, як і дитина, тобто поміщаючи її в центр Всесвіту. Любов і турбота батьків,

згідно із цією точкою зору, зміцнюють цей «реалізм», коли світ викривляється під себе й коли виявляється неможливою справжня кооперація з іншими.

У цей же період (до 6-7 років) залежність дитини як молодшої від старших пов'язана з її емоційною однобічністю стосовно батьків, почуттями «сліпої» прихильності й любові. Саме це, до речі, найбільше подобається в малятах малодітним батькам.

У повноцінній сім'ї після 7–8 років звільнення дитини від пуг егоцентризму, «реалізму» і залежного шанування батьків іде швидше. Але процес формування більш релятивістської картини світу може затримуватися. І тоді в середовищі однолітків можуть розпалюватися бої за нав'язування своєї Я-центристської концепції іншим. Причому звичайно всі успіхи приписуються собі, своїм здібностям, а невдачі – обставинам, «перешкодам» з боку інших. «Гарна» соціалізація в сім'ї дозволяє уникнути цієї тенденції, формує соціально компетентну особистість, здатну брати відповідальність на себе, а не списувати все на несприятливі умови.

У теорії Дж. Міда процес формування Я розглядається як свого роду відхід від центристської тенденції, як включення у свій світ інших людей, як, з іншого боку, уміння ввійти в їхню роль. Наслідуючи батькам, дитина вчиться звикати до ролі й виходити з неї, але, головне, вона навчається бачити себе з боку. «Я-образ» - це уявлення про себе, побачене очима інших. Чим більш значимі ці інші для дитини, тим більша ймовірність, що Я-образ буде формуватися під впливом оцінок цих «значимих інших».

У теорії Дж. Міда також підкреслюється та особливість ранньої соціалізації, яка пов'язана з неминучістю зрівноважування протилежних тенденцій, а, отже, з важливою роллю сімейного Ми в становленні Я.

Найбільший внесок в аналіз проблеми соціалізації у вітчизняну науку належить І. Кону. У його працях представлено філософські, соціологічні, соціально-психологічні, етнографічні та педагогічні аспекти проблеми [2].

Певне значення мають концепції соціалізації, розроблені Г. Андреевою і А. Петровським.

Г. Андреева визначає соціалізацію як двобічний процес: з одного боку, це засвоєння індивідом соціального досвіду в результаті входження у соціум; з другого – процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків унаслідок активної діяльності та включення у соціум [1].

А. Петровський розглядає процес соціального розвитку особистості як діалектичну єдність перервності та неперервності. Перша тенденція відображає якісні зміни, породжені особливостями включення особистості в нові соціально-історичні умови, а друга – закономірності розвитку в межах певної референтної спільноти. Пропонована ним концепція об'єднує дві моделі: перша з них описує фази розвитку особистості при входженні до нової референтної групи, а друга – періоди вікового розвитку особистості [4].

Сім'я є найбільш благополучним середовищем для повноцінного життя, розвитку і формування особистості дитини. Вона є головним психічного здоров'я майбутньої особистості, що проявляється у двох феноменах, а саме – у відчутті: особистої безпеки та належності; компетентності, самостійності.

Люблячі батьки прагнуть задовольнити потреби дітей, встановлюючи чіткі межі, безпечно середовище для розвитку дитини. Це дає їй змогу обирати свій шлях у житті, здійснювати суспільно значущі дії та реалізовувати свій найвищий потенціал.

Фактори впливу сім'ї на соціалізацію особистості можна представити в такий спосіб:

1) склад сім'ї або, у більше точному змісті, структура сім'ї як єдність функціонування її членів;

2) позиція дитини в сім'ї – включає її ролі в сім'ї, які можуть бути при зовнішній подібності (життя в сім'ї) зовсім різні. Формування в сім'ї виявляється різним об'єктивно, навіть якщо ми не вдаємося в міркування про стилі виховання. Досвід єдиної дитини в повній сім'ї відмінний від досвіду дитини, що є одночасно старшим стосовно брата й молодшим стосовно сестри в материнській сім'ї;

3) основні (реальні) вихователі-соціалізатори, тобто ті члени сім'ї, які вплинули на розвиток дитини завдяки основному догляду за нею, і ті, хто був найбільш авторитетний для дитини, тобто ті із близьких людей, на кого вона хотіла би більше походити;

4) стиль виховання в сім'ї – можна розглядати як переважний стиль основного вихователя-соціалізатора (наприклад, матері) і допоміжних соціалізаторів (бабусі, батька, діда, сиблінгів);

5) власне особистісний, моральний і творчий потенціал сім'ї. Вся сукупність позитивних людських якостей дорослих членів сім'ї – моральних, вольових (наявність-відсутність лідерських якостей, мужності, здатності постояти за себе й за дітей), емоційних (теплота-холодність у відносинах між людьми), інтелектуальних (рівень розвитку інтелекту старших), культурних (освіта, особливості культури, у тому числі етнічні особливості), пізнавальних і творчих особливостей. Проблеми в соціалізації молодого покоління виникають за умов орієнтації дитини на негативні, антисоціальні зразки поведінки батьків, які вступають у суперечність з тими, що їх вона бачить в інших родинах. Тобто, інформація, яка засвоюється в сім'ї, може відрізнятись від прийнятих у суспільстві цінностей та норм і навіть входити з ними в суперечність.

Соціалізація в сім'ї може трактуватися і як формування базової ієрархії індивідуальних потреб. Якщо виділити три основні рівні потреб – потреби у фізичному, психологічному і соціальному самозбереженні, то в принципі кожна з них може бути вищою і відповідно визначати ту або іншу спрямованість особистості.

Отже, сім'я, особливості взаємодії батьків і дитини багато чому забезпечують (чи не забезпечують) успіхи дитини на подальших етапах її соціалізації. До характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім'ї, зараховують:

- соціально демографічну структуру сім'ї (соціальне становище членів сім'ї, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів сім'ї, наявність різних поколінь);

- домінуючий психологічний клімат, емоційну настроєність сім'ї;

- тривалість і характер спілкування з дітьми;
- загальну і, зокрема, психолого-педагогічну культуру батьків;
- зв'язок сім'ї з іншими спільнотами (школою, родичами тощо);
- матеріально-побутові умови.

Сім'я розглядалася традиційно як найважливіший інститут соціалізації в ряді концепцій. Саме в сім'ї діти набувають перші навички взаємодії, освоюють перші соціальні ролі (у тому числі — статеві ролі, формування рис маскулінності й фемінінності), осмислюють перші цінності. Тип поведінки батьків (авторитарний або ліберальний) впливає на формування в дитини «образу Я». Роль сім'ї як інституту соціалізації, безумовно, залежить від типу суспільства, від його традицій і культурних норм. Незважаючи на те, що сучасна сім'я не може претендувати на ту роль, яку вона відігравала в традиційних суспільствах (збільшення кількості розлучень, ослаблення традиційної позиції батька, трудова зайнятість жінки), її роль у процесі соціалізації все-таки залишається досить значимою.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що сімейна соціалізація, яка найчастіше характеризується як «природна соціалізація», являє собою процес засвоєння дитиною нормативів поведінки й цінностей у сімейних і соціальних ролях, який проходить у просторі сім'ї як відносно самодостатньої системи, у процесі взаємодії дитини зі значимими дорослими, що є, як відомо, найбільш ефективною формою трансляції дитині тих або інших зразків поведінки.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1998. – 376 с.
2. Кон И.С. Социология личности. – М., 1976. – 383 с.
3. Москаленко В. В. Социализация личности (философский аспект). – К., 1986. – 200 с.
4. Петровский А. В. Основы теоретической психологии. – М., 1998. – 528 с.
5. Тард Г. Социальные этюды. – СПб., 1902.
6. Фрейд З. Избранное: в 2 кн. – М., 1990.
7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М., 1996. – 344 с.

В статье дается анализ понятия социализации и краткий обзор развития проблемы в психологии. Особое внимание обращается на семейную социализацию как процесс формирования социально компетентной личности.

Ключевые слова: социализация, семья, агенты социализации, социально компетентная личность.

In article the analysis of concept of socialisation and the short review of development of a problem in psychology is given. The special attention addresses on family socialisation as process of formation of socially competent person.

Key words: socialisation, a family, agents of the socialisation, socially competent person.